

Därför blir kompetens 90-talets bristvara?

Många sitter bara av första viktiga skolåren

INGEN SKULLE KOMMA PÅ IDÉN ATT SÄGA EMOT, OM DU HÄVDAR ATT KOMPETENS ÄR ETT MYCKET VIKTIGT KAPITAL I ETT LANDS PRODUKTIONSAPPARAT. NÅGON SKULLE KANSKE I STÄLLET FRÅGA VAD DU MENAR MED KOMPETENS, OCH DÅ FÅR DU VÄLDIGT SVÅRT ATT SVARA.

Kompetensen har fler dimensioner än man kan tänka sig. Den är mycket heterogen och vad som är viktigt beror i allmänhet på vad för slags problem Du har föresatt Dig att lösa. Detta kompetenskapital, som värderas på arbetsmarknaden genom olika hög lön är brett definierat och innefattar självfallet mycket mer än det man lär sig i skolan. Den kompetensbrist politikerna i Sverige och andra industriländer börjat oroa sig för handlar därför bara till en mindre del om vad skolan skall undervisa i för ämnen. Viktigare är vad man lär sig på jobben och genom att pröva olika jobb. Men vad man lärt sig i skolan påverkar förmågan att lära vidare på arbetsplatserna. Därför är det så svårt att förklara hur ett bra skolresultat skall se ut. Det räcker inte med examina och betyg att beskriva vad för slags kunskap som är bra för arbetarna och företagen. För att få reda på detta måste marknaden tas till hjälp och många experiment utföras, vilket är något som är mycket främmande för den svenska utbildningstraditionen.

Hur mäter man kunskap?

Om kompetens kan visas vara viktig för den ekonomiska tillväxten och individernas privata välfärd blir därför skolans, arbetsmarknadens och företagens organisation ett viktigt ekonomiskt-politiskt problem; förmodligen viktigare på lång sikt än utvecklingen av de traditionella ekonomisk-politiska problemvariablerna, som räntan, budgetunderskottet och inflationen.

Om hur man skall mäta kunskapskapitalet tvistar därför de lärde sedan många år. I första hand har det varit utbildarna som kämpat med tester och betyg. Ekonomerna har däremot varit mycket tysta, men under de allra senaste

åren har det börjat röra sig även i det lägret.

De gamla ekonomerna (Adam Smith, John Stuart Mill etc.) var mycket medvetna om kunskapskapitalets betydelse för en ekonomis produktion och konkurrenskraft. John Stuart Mill gjorde just kunskapen till huvudpoäng i sin klassiska lärobok från 1846. De gamla ekonomerna hade inga krav på sig att mäta; de kunde spekulera ganska fritt om kompetensens ekonomiska betydelse. När mätkraven började ställas tystnade den debatten och uppmärksamheten koncentrerades till det som gick att se och mäta. Detta var olyckligt, eftersom vi fick en maskinorienterad ekonomisk-politisk diskussion, som knappast kan sägas ha varit insiktsfull och som först under senare år tystnat någorlunda.

Dominerar produktionen

Vet man inte hur man skall göra blir det ingen lönsam produktion. Kompetens eller kunskap dominerar därför alla produktionsbeslut och bestämmer om resurserna används effektivt, dvs om de sysselsätts med vinst. Kompetens kan definieras på olika nivåer: hos individen, hos en grupp människor, hos ett företag eller hos en hel ekonomi. Den kunskapsmassa ett företag eller en ekonomi förfogar över sitter naturligtvis i första hand "inbyggt i" företagets anställda, men detta kunskapskapitals värde för produktionen beror också på hur människorna har organiserats i kompetenta arbetslag, samt på hur företaget väljer att internt utveckla denna kompetens, dvs i första hand avvägningen mellan internutbildning, nyanställning och avskedanden, men även på förändringen i den organisation som formar arbetslagen och hela företaget.

Det är i det närmaste självklart, nu när jag kommit så här långt, att det kunskaps-

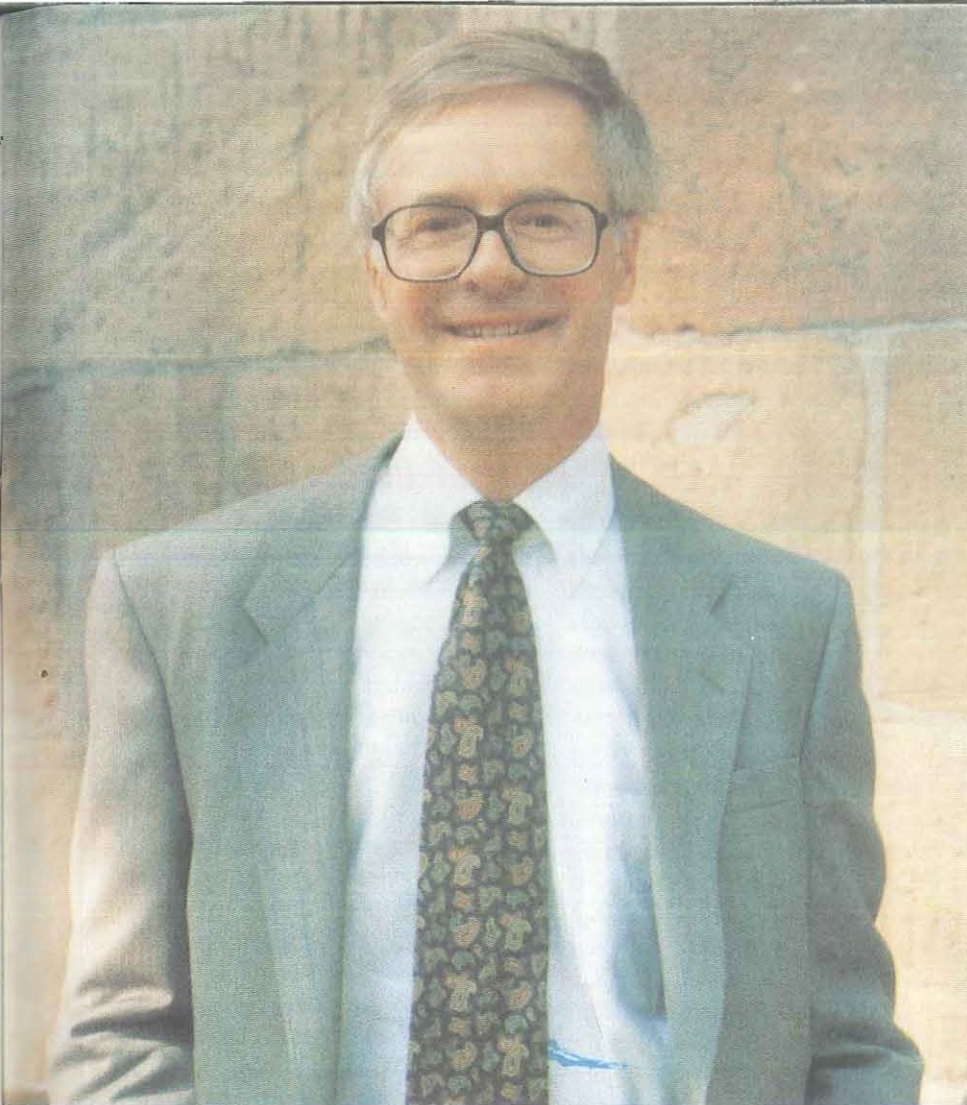
kapital vi nu talar om måste definieras mycket brett. Endast en del, kanske bara en liten del, kan utvecklas i skolan. Det mesta utvecklas på jobbet och ju äldre individen blir, desto större blir den del av det totala kunskapskapitalet (erfarenheten) som utvecklas på jobbet, om individen lagt sig vinn om sin egen vidareutveckling.

Men inte desto mindre frågar vi oss ofta hur landets kompetens kan utvecklas, så att företaget och hela ekonomin blir mer konkurrenskraftig. Om något skall göras ("politik") ligger det nära till hands att någon form av ändrad skolorganisation, driven och finansierad av staten, blir den föreslagna lösningen. Både i Sverige och USA har vi i dag en diskussion om skolans förfall. Det är möjligt att det ligger mycket av sanning i den oro inför framtiden som denna debatt speglar, men lösningen är alls inte så enkel som att bygga en ny skola eller skjuta till mer pengar. Det kan till och med bli helt fel att tänka i sådana banor.

Skolan fel organiserad

Skolans problem visar sig i första hand handla om att den är fel organiserad och dåligt integrerad med produktionslivet. Det kanske till och med går att förbättra skolan avsevärt genom att ta av den resursen; till exempel byråkraterna och kuratorerna och låta lärarna dominera verksamheten? Det finns en del forskningsresultat som talar för att en sådan lösning är bättre än nuvarande skola.

Att enorma resurser ligger nedplöjda i ett lands kunskapskapital är däremot ställt utom allt tvivel. Detta inser man lätt om man ställer sig frågan: hur skall ett u-land som Uganda bygga upp samma mänskliga kapitalbas per capita som till exempel Japan eller Tyskland (Västra Tyskland)? Det hjälper inte att sända pengar, inte ens

En god utbildning ger individen en försäkring mot att förlora sitt jobb. Han eller hon är i allmänhet mer värdefull för arbetsgivaren och har i allmänhet bättre förutsättningar än den oskolade att lära sig något nytt. Detta gör skolaren än mer viktiga i framtiden med ökad konkurrens, snabbare utslagning av produktion samt ökade krav på flexibilitet och kompetens, skriver Gunnar Eliasson.

mycket pengar. I ett lands samlade kunskapskapital ligger många generationers vedermödor och erfarenheter inbakade. Finns det lärare som har något att lära ut? Det är kanske familjen man skall titta närmare på. Och hur stor del av Ugandas ekonomi (bortfall av produktion) skulle gå åt om man plötsligt försökte ge varje arbetsför individ 10 års utbildning?

Min diskussion gäller därför enbart de rika länderna, särskilt Sverige, och problemet om den svenska arbetaren håller på att tappa kvalitet i konkurrens med den japanska arbetaren eller arbetaren från västra Tyskland. (Jag väljer orden så för att kontrasten i kompetensen mellan de två tyska områdena är mycket tydlig.)

Kompetens underbetald

Varje avancerad och växande ekonomi visar alltid uppen bild av dålig samordning mellan utbudet på kompetens, som är för litet, och tillgången på enkla arbetstimmar utan kvalitet, som är för stort i förhållande till efterfrågan. Det är brist på utbildade och duktiga människor, medan det är ont om jobb för de som inte har kompetens att

bjuda på. Denna obalans på arbetsmarknaden har uppmärksamats på ett mycket påtagligt sätt under senare år, något som tyder på att ojämvikten håller på att förvärras.

Lönerna sätts fel

I någon mån, kanske i hög grad, beror denna ojämvt på att lönerna sätts fel. Kompetens underbetalas och okvalificerad arbetskraft överbetalas. Alltså uppstår en brist. Bristen på kompetens och problemet med arbetskraft, som bidrar med mycket små insatser i produktionen i förhållande till sin betalning, kan i princip alltid lösas genom att låta lönerna bli ordentligt differentierade. Vi står förmodligen i Sverige inför en utveckling i den riktningen de närmaste åren, därför att lönerna tillåtits bli för sammanpressade och kompetensen så undervärderad att individerna inte finner det lönsamt att satsa på ekonomiskt värdefull utbildning, något som förvärrar bristsituationen.

Men det är förmodligen inte i första hand bristen på kompetens som kommer att tvinga fram en förändring, utan det

faktum att arbetslösheten just nu håller på att dyka upp i tidigare skyddade jobb-kategorier.

Dessutom är det nog bara krassa ekonomer som i första hand betonar prisbildningen som en lösning på kompetensproblemet; vi kommer alla att med ljus och lykta söka efter en lösning som ökar kompetensen i samhället, särskilt lösningar som klarar de svagas problem. Det finns faktiskt en del resultat från forskningen som går att dra på härvidlag. Så låt oss se vad som kan göras.

Ett skolproblem?

Låt mig till att börja med markera en viktig utgångspunkt. Det är att försätta sig i en hopplös utbildningspolitisk situation att från början utesluta att använda prisbildningen (marknaden) som hjälp när det gäller att lösa den kris som vi uppfattar att skolan står inför. Utbildning, dess finansiering och sökandet efter jobb på arbetsmarknaden hänger ihop. Rent skolpolitiska lösningar är lätta att kritisera, och de bör kritiseras sönder, därför att risken att förvärra en redan allvarlig situation är stor när överförenklade ideologier får råda i politiken. Det utbildningsproblem vi diskuterat handlar om skolan och jobbet och om en vidareutveckling av kompetensen som aldrig tar slut för den som är framgångsrik på arbetsmarknaden. Därför måste en framgångsrik skolpolitik ta arbetsmarknaden till hjälp och en viktig mekanism på arbetsmarknaden är betalningens storlek (lönen) i förhållande till prestationens värde.

Tre omständigheter

Låt mig ta upp tre omständigheter, i den ordning jag anser dem viktiga.

Den första omständigheten handlar om kompetensutvecklingens kumulativa karaktär. De första skolaren avgör förmågan att lära vidare i nästa steg osv. Detta gör de tidigare skolaren mycket betydelsefulla, inte minst för möjligheten att kunna lära sig något på jobbet och därför få möjlighet att vidareutveckla sin kompetens. Den andra omständigheten handlar om marknadens (arbetsgivarens) oförmåga att utvärdera kompetens på ett tidigt stadium. Den anställda blir en inspektionsvara. Den duktige blir till en början underbetald, något som minskar hans motivation att lära sig något.

Bägge dessa omständigheter betonar betydelsen av tålmod, långsiktighet, och det svåra att senare i livet kompensera kortsiktigt slarv i ungdomen med den egna utbildningen. **Forts. på nästa sida**

Från föregående sida

Den tredje omständigheten handlar om individens obenägenhet att ta risker. Riskerna ökar naturligtvis med längden på utbildningssatsningen. Även om sannolikheten är hög för att utbildningen skall löna sig, så skyggar de flesta inför ått avstå från en till synes säker inkomst och gå in i långa utbildningsprogram, om inte tron på den egna kompetensen är mycket stor och familjetraditionen stark. Han eller hon blir ännu mindre benägen att satsa på utbildning om han eller hon inte bara skall avstå från inkomst utan även investera egna pengar i sig själv.

I de flesta länder måste individen eller familjen satsa egna pengar i barnens högre utbildning. Mot det faktum att detta kan hålla tillbaka utbildningens omfattning står ett annat faktum, nämligen att en egen finansierad utbildning är en kraftig signal till arbetsgivaren att han har att göra med en duktig individ, samt ett ännu kraftigare tryck på studenten att verkligen lära sig något i skolan. Utbildningen blir mer effektiv.

Sortering eller investering

Dessa frågor har självfallet varit föremål för en omfattande diskussion bland ekonomer och pedagoger, även om signalerings- och incitamentproblemen helt lyste med sin frånvaro under den socialt orienterade diskussionen på 60- och 70-talen. Nu börjar dessa frågor diskuteras desto livligare.

Diskussionen plågas dock av ett svårt problem, nämligen att avgöra om goda skolresultat och goda arbetsresultat i första hand bestäms av en ursprunglig genetiskt grundad talang, eller på vad eleven lärt sig i skolan. I det första fallet blir skolan en etiketteringsmaskin, där man betygsätter talang. I det andra fallet blir skolan en investeringsinstitution, där man bygger upp nyttig kunskap. Debatten pågår fortfarande, även om man kommit så långt att man kunnat konstatera att de svagas problem inte kan kompenseras med längre utbildning.

Farlig hävstångseffekt

Däremot är det inte omöjligt att en dålig skola kan försämrade de svagas situation på arbetsmarknaden. Detta är det första av de tre problem jag går igenom.

Vi vet att arbetare med dåliga grundkunskaper i kommunikativa färdigheter, som språk, matematik och naturvetenskap har sämre möjligheter att komma med i företagets internutbildningsprogram än de arbetare som har goda förkunskaper. Dåliga förkunskaper gör

att de inte på ett konstruktivt sätt kan ta till sig internutbildning. Arbetsgivaren får dålig avkastning på sina pengar. Högre utbildade i företagets karriärer får de största möjligheterna till intern utbildning och erfarenhetsskapande jobb. Studenter med dåliga förkunskaper klarar inte högre utbildning osv.

Bilden är på denna punkt mycket klar. Kompetensen att ta till sig utbildning (mottagarkompetensen) avgör hur mycket utbildning man får. Därför blir hemmet och de tidiga skolåren helt avgörande för hur individens fortsatta yrkeskarriär utvecklar sig. Slarvas det i grundskolan klipps karriären av, och även om begåvade elever har möjligheter att i någon mån hämta in vad de förlorat, så gäller detta inte alls de svaga eleverna.

Mest receptiva perioden

Skolåldern är den mest receptiva perioden i en individs liv. Man önskar lära sig allt. Man vill visa upp vad man kan. Att under den tiden passivt sitta av en dåligt organiserad grundutbildning är tråkigt för de begåvade eleverna. Och en mindre begåvad elev kan få sin framtid förstörd i den bemärkelsen att han kanske skulle ha lärt sig något betydligt nyttigare och mer inkomstbringande om han börjat jobba tidigare.

Samtidigt vet vi att den framtida arbetsmarknaden kommer att ställa allt större krav på den arbets sökandes intellektuella förmåga och kommunikativa färdigheter. Den första åtgärden till förbättring till individens och samhällets bästa är därför att göra något åt skolan. Och det handlar mer om att krav på arbetsinsats ställs, att incitamenten för "närsynta" och skoltrötta elever ordnas rätt och att schemat koncentreras till ämnen som eleverna har nytta av, än att lära sig svara rätt på prov.

Motivation betyder något

Skoltrötta tonåringar med några timmars planeringshorisont är svåra att motivera i klassrummet. Skolåren och de första arbetsmarknadsåren ger få signaler som visar hur viktigt det är för eleverna att sköta sitt skolarbete. De får inte mer betalt på sitt första jobb om de varit duktiga, åtminstone inte i början, även om vi vet att duktiga elever åstadkommer bättre prestationer på jobben. De enda som får en omedelbar behållning av att sköta sin grundskoleutbildning är de som avser att gå vidare till högre utbildning. De kommer inte in på de bra skolorna utan bra betyg. Och det vet de.

Individen känner sig nästan alltid

otrygg på arbetsmarknaden, där företag plötsligt kan läggas ned och jobb försvinna. Samtidigt vet vi att en god utbildning ger individen en försäkring mot att förlora sitt jobb. Han är i allmänhet mer värdefull för arbetsgivaren, och han har - med en god utbildning i ryggen - i allmänhet bättre förutsättningar än den oskolade, att lära sig något nytt. Detta gör skolåren än mer viktiga i framtiden, inför det perspektiv med ökad konkurrens, snabbare utslagning av produktion och ökade krav på flexibilitet och kompetens som vi kan skönja.

Den slutsats vi kan dra är därför att skolan håller på att bli ännu viktigare än förut, samtidigt som det är möjligt att dess kvalitet när det gäller att utveckla de färdigheter som efterfrågas på arbetsmarknaden, blivit sämre.

Men det räcker inte att göra skolarbetet hårdare. Även om arbetsgivaren ständigt är på jakt efter duktigt folk så kommer han alltid att ha svårt att hitta den rätta kompetensen. Han prövar sig därför fram. För individen kommer därför incitamenten att på egen hand bygga upp sin kompetens att vara lägre än som är optimalt, samtidigt som risken att förlora jobbet ökar, därför att han ej är kompetent eller därför att jobbet slås ut.

Säker karriär mot B-laget

Det jag sagt kan tyckas pessimistiskt, men är egentligen ett klart positivt budskap. Pessimismen ligger i att den som är obegåvad och slarvar i skolan, påbörjar en säker karriär mot B-laget i samhället. "Samhället" börjar nu upptäcka att det har att göra med ett hopplöst fall, eller att det kostar för mycket att på ett meningsfullt sätt rätta till hans eller hennes situation. Det är betydligt lönsammare och mer tillväxtbefrämjande att låta begränsade utbildningsresurser gå till dem som har kompetens att ta till sig fortsatt utbildning.

Det positiva budskapet är att det går att göra något åt utbildningssituationen för de svaga i samhället, om det börjas tidigt. Men den skolpolitik som skall lyckas i detta fall förutsätter en förändrad organisation av och attityd till skolan, inte mer pengar. Utbildningen måste tas på allvar av eleverna. Krav på arbetsinsatser som mer liknar de krav som ställs på arbetsmarknaden måste gälla tidigare. Egentligen är det mycket märkligt att lärare, föräldrar och skattebetalare så länge accepterat att så många elever suttit av så många av sina bästa år i skolan.

GUNNAR ELIASSON